

úgymond laikus perspektívájával szembesíthető. Kivételesen izgalmas az a fajta queer aktivizmus, amely hol burkolt, hol szenvedélyes formában jelent meg Csehszlovákiában: ilyen pl. az egyik interjúalany küzdelme a szocialista bírósággal, amiért 1985-ben egy napilap nem közölte azonos nemű partnerre irányuló társkereső hirdetését. Egy Kamilla nevű leszbikus lány megnyerte a Tökéletes lány elnevezésű versenyt, pusztán azért, hogy „elrejtőzzön” a feminin sztereotípiák mögött. A nemiszerep-áthágások problematikusága sokkal markánsabbá vált, mint a nem heteroszexuális életvitelt élő azonos neműek közti szerelem kérdése. A transzszexualitás megítélését kísérő orvosi és társadalmi polémiák területének bemutatása Sokolová könyvének egyik legizgalmasabb egyetemesége. A transzneműségét vállaló egyik interjúalany kifejti, hogy a szocialista szexológusoktól komoly mentális támogatást kapott, ám a családja előtt sosem tudott önmaga lenni, mert ők csak feltételezett homoszexualitását tudták elfogadni. A homoszexualitás elfogadása sokkal kézenfekvőbb volt, mint a nemi határok teljes átforgálásának tudomásulvétele, hiszen a nemi alapkategóriák bináris rendszerének megkérdőjelezése veszélyérzetet keltőnek tűnt, míg a homoszexualitás a maga úgymond inverz mivoltában ezeket a kategóriákat (a nőies és a férfias minősítésekben is) lényegében megerősítette.

Sokolová kivételesen fontosnak tartja a heteroszexuális-homoszexuális oppozíció felszámolását, hiszen a korábbi szakirodalom kizárólag ezekben a kategóriákban gondolkodott. A szovjet modelltől Csehszlovákia szerencsésen vált le, s ez nagyrészt a szexológia modern intézményrendszereinek kialakításában öltött testet, ám Sokolová számára elsősorban az intim és konkrét társadalmi gyakorlat lesz mérvadó, az a módszer, ahogy a kisebbség tagjai elrendezik mikrotársadalmi viszonyaikat és megalkotják a másságuk kiteljesedéséhez az adott körülmények között a legalkalmasabbnak tűnő életmodellt. Ezek a modellek meglehetősen eltérőek, kezdetben inkább individuálisak, később az önszerveződési formáknak köszönhetően egyre több köztük az átfedés és hasonlóság. Az állami berendezkedés, a hatalmi viszonyok jelentősé-

ge mintha csökkenne ezekben az életviszonyokban, melyeket a leleményes önmegvalósítás jellemez. Talán a másságukat nyíltan vállaló alanyok habitusa közvetíti ezt, talán a nemritkán valóban progresszívnek ható szexológiai nézetek kedvező társadalmi hatásának tudható be. A fiatalok egészségének mentális fejlődésének szocialista paradigmája azonban folytonos kontroll alá helyezte a másságot mint létformát, és a másság devianciaként való megítélése általános maradt a konzervatívabb szexológusok körében. A kérdés szexológiai irodalma meglepően izgalmas vitairadalomként jelenik meg a csehszlovák sajtóban, s ebben a vitában szerepet játszott az is, hogy a hivatalosnak tekinthető álláspont ismertetése mellett más, azzal kontrasztív, de formálisan helyre tett nézetek is megjelenhessenek.

Sokolová territóriumát elsősorban a cseh (inkább nagyvárosi) közeg, a szlovák, netán a többszörös kisebbségi létformák szinte marginálisak maradtak. Bár ez sem teljesen igaz, hiszen van olyan riportalany is, aki nemcsak szexuális másságával küzd az 1950-es évek elején, hanem frissen felismert vallásossága miatt is szembekerül környezetével. Öröndetes a lendületes, közérthető nyelvezettel megírt, de a tudományosság minden kritériumát kielégítő könyv komplexitása, mely az interjúk, a szociológiai és a szexológiai kutatások hármasságában árnyalja és többszölamúsitja a másságról folyó beszédet egy olyan korszakban, mely sokszor saját maga ambivalenciáiba vész.

Csehy Zoltán

Paksy Zoltán: Istóczy Győző és a magyar antiszemita mozgalom (1875–1892). Budapest, L'Harmattan, 2018, 282 p.

Teljesen véletlenül a „fiókban” találtam meg ezt a recenziót, melyet még 2018-ban közlésre elfogadott egy folyóirat, aztán én is, ők is elfeledkezhetünk róla. Átolvasva ma sem vesztett aktualitásából sem a kötet, sem pedig bemutatása, meghaladva az eredményei nem lettek.

Bár Istóczy központi figurája mind a mozgalomnak, mind pedig a könyvnek, mégsem az

ő alakja köré van felfűzve az egész mű. Nem életrajzi, hanem mozgalomtörténeti munka – pl. Istóczy feleségéről és gyermekeiről nem ír semmit a szerző. De ez természetesen egyáltalán nem hibája a műnek, témája nem is ez volt. Hanem a részben „intézményesült”, részben tömegszellemként előtört hazai modern antiszemitizmus első fejezetének bemutatása, ami sikerült is. A címe lehetne akár az is, hogy „A magyar politikai antiszemitizmus születése”.

A könyvben több idézet, szemelvényrészlet van elhelyezve, melyeken keresztül az olvasó nem csupán azok interpretációit olvashatja, így egyrészt jobban behelyezkedhet a korba, másfelől pedig szabad kezet kap, hogy a szerzővel egyetértsen, vagy máshogy értelmezzen egyes mozzanatokot.

A szerző a ma már nem használatos idegen szavakat lábjegyzetezi, így a szöveg értelme nem vész el, pl. deposedatiója (49. p.) vagy depraváló (54. p.). Ezenfelül több, kevésbé ismert személyhez ír lábjegyzetbe pár soros életrajzot, tehát a gördülékeny és értelmes fogalmazáson kívül a korabeli szövegek, nevek is „többet mondanak” ennek köszönhetően. Mégis meg kell említeni, hogy lehetne sűrűbben hivatkozott a mű. Vegyük példának a 96. oldalt. Ha szeretném tudni, mi a forrása Wahrmann Mór felsorolt cégalapításainak, akkor vajon a következő bekezdés hivatkozása az érvényes, vagy sem? A következő oldal adatai viszont egészen bizonyosan nem a 98. oldal első hivatkozása alatt fellelt információk. Továbbá a folyóiratok hivatkozásai egyes esetekben tartalmazák az oldalszámot, más esetekben pedig nem. Ennek logikáját nem látom, talán a szerző kutatásának egyes stádiumaiban kiírta, másokban pedig nem. Ilyenkor azonban célravezetőbbnek tartanám az egységesítést. Akár úgy is, hogy sehol sem tünteti fel a lapszámokat, de egyes lapok – pl. *Pápai Lapok*, *Nyírvidék* – az interneten is fent vannak, tehát nem is nagy munka pótolni a hiányzó lapszámokat.

A könyv képekkel is illusztrált, melyekből azonban koránt sincs zavaróan sok – alig több mint egy tucat –, továbbá tartalmaz még 9 táblázatot is.

A szerző maga is megjegyzi, hogy a téma kevésbé kutatott, a legteljesebb, ám „a szocialista rendszer korlátai között íródott” (7. p.) műnek tekintett Kubinszky Judit-művön (Kubinszky 1976) kívül használta a téma minden fontosabb feldolgozását (a két további legfontosabbat említve: Gyurgyák 2001 és Szabó 2015), és levéltári, illetve korabeli sajtóforrásokban sem szűkölködik a könyv. Egyedül az Istóczy lányaival a Horthy-korszakban készített interjút (*Egyedül Vagyunk*, 1943. évf. sz.n.) hiányoltam a forrásai közül, amit jóllehet forráskritikával, de használni lehetett volna, legalább olyan színben, hogy a későbbiekben hogyan emlékeznek vissza az apjuk cselekedeteinek motivációira, a „kezdetekre”.

Az előzmények c. fejezet címe azonban megtévesztő, ugyanis a felvázolt események, bemutatott cikkek időben nem a mozgalom vagy Istóczy antiszemita színrelépése előtt játszódnak, hanem sok esetben az után. Ez a fejezet sokban segít a légkört megérteni az olvasó számára, mégsem előzményként, hanem „körképként” kellett volna bemutatni és a nemzetközi hasonlóságokat talán jobban elmélyíteni.

A szerző említi Gobineau „Tanulmány az emberi fajok egyenlőtlenségéről” címet viselő, teljes magyar fordításban azóta se olvasható nagy művét a 19. század közepéről (9. p.), de nem használja ki a lehetőséget az ekkor születő szociáldarwinizmus bemutatására, pedig úgy vélem, ez a 19. századi antiszemitizmushoz elengedhetetlenül szükséges. Hiszen ahogy a szerző is leírja: „A mozgalom tevékenységét megismerve feltűnő az is, hogy programjában vagy tagjainak megnyilvánulásaiban, ha nem is koherensen, de megjelent a szélsőjobboldali ideológiának szinte minden eleme, a zsidó világösszeesküvés-elmélettől a nemzet létét fenyegető vagy egységét bomlasztó ellenséggel vívandó élet-halál harcra át a biológiai fajelméletig bezárólag.” (8. p.) Jól látja a szerző, hogy a modernkori antiszemitizmus születésének idején „játszódik a történet”, az ó-, közép- és újkori antijudaizmust felváltó, de annak több elemét magába integráló eszmeáramlat, világnézet születésének idején. Így bár nem eszmetörténeti, hanem mozgalomtörténeti mű, mégis szük-

ségesnek tartanék egyféle bemutatást, miben is különbözött a két nézet, hogy egészültek ki a zsidósággal ellentétes hangok biológiai érvekkel, hiszen Istóczyék részben ebben voltak „újak” a korábban megjelenő áramlatokhoz képest. És új volt náluk a szociális érvrendszer is – melyet Paksy által is kihangsúlyozva – Istóczy a legfontosabbnak tartott.

Az antijudaizmus és antiszemizmus alakváltozataival, különbözőségeivel és egymásba fonódásával foglalkozott többek között Endreffy Zoltán, (Endreffy 2005) Nagy V. Rita (Nagy V. 2011), Nyíri Tamás (Nyíri 1990) és Oláh Lajos (Oláh 2017) is.

„A magyar antiszemita mozgalom tehát nem más, mint a 19. század második felében lejátszódott tőkés, piaci átalakulásra és modernizációra adott társadalmi reflexió, a változások megakadályozásáért indított politikai akció.” (22. p.) Így definiálja a mozgalom 19. századi kiváltó okát Paksy, és ezzel a magyar társadalomfejlődés kereteibe illeszti a mozgalmat. Ez azért fontos, mert szokás importált vagy gyökértelen mozgalomnak tekinteni a hazai antiszemita mozgalmat, pedig a társadalomfejlődésnek egy oldalhajtása, „a hagyományos társadalmi rétegek és értékek védelmére szerveződött politikai irányzatok legszélsőségebb ága” (21. p.), ahogyan a szerző fogalmaz. Paksy ezt a szemléletét már a korábbi könyvében is kifejtette. (Paksy 2013)

Istóczy rövid „elő”-életrajza során a szerző leszögezi, hogy gyakorta szokás őt tudatlannak, törtetőnek beállítani, holott „művelt, több nyelven beszélő, különböző tudományágakban jártas, s nemzetközi utazásai révén nemzetközi kitekintéssel is rendelkező személy” (28. p.), aki a jogi doktorátusig is eljutott és 1866-tól közigazgatási pályán helyezkedett el, majd fokozatosan lépdelt előre a ranglétrán.

A szerző jól bele tudja helyezni a korabeli nemzetközi helyzetbe az eseményeket. A későbbiek során pedig elemezni a hazai mozgalom nemzetközi kapcsolatait és szerepét a drezdai első antiszemita kongresszus megrendezésében.

A 112. oldal egyik kijelentését kicsit „megtevesztésre alkalmasnak” vélem. Miután ír

arról, hogy Istóczy szerint az emancipáció visszavonása csupán az első lépés lenne, a következő írja a szerző: „ezzel nyilvánvalóvá tette, hogy az antiszemita program valójában, eddig ki nem fejtett módon, a zsidóság további, hosszú távú jogfosztását és ki tudja, még mit tartalmaz!” A szerző maga ad választ az 50–51. és 90. oldalakon erre. Mégpedig a Palesztina visszaállítása, mellyel kapcsolatban a szerző szerint (51. p.) „Istóczy [...] nem a zsidók Palesztinába való kitelepítését javasolta, csupán a későbbi cionista mozgalom célkitűzéseivel teljesen azonos módon egy zsidó állam létrehozásának a gondolatát vetette fel.” Azért tartom fenn állításom, mivel a 20. századot már ismerő olvasó számára egy hasonló mondatrész – „és ki tudja, még mit tartalmaz!” – egyéb, borzalmasabb dolgokat juttathat eszébe.

A könyvben olvashatunk az „emlékezetes” Istóczy–Wahrmann-párbajról is és Herman Ottó – aki képviselő is volt – is szerepel a műben felszólalásai kapcsán, érdekességként itt közölném az olvasóval, hogy Wahrmann Mór a későbbiekben Herman Ottóval is párbajozott, persze más indíttatásból.

Nagyon érdekes, hogy mikor a bevándorlási törvény vitájáról ír a szerző, teret enged a nagyarányú „galíciáner” bevándorlást nem antiszemita alapon, de mégis elutasító képviselők érveinek is, akik vezetőegyhéniségei közé tartozott Herman Ottó és Mocsáry Lajos is. Ők teljesen más szempöngből ítélték károsnak a nagyarányú bevándorlást, mint Istóczyék. Talán egy rövid kifejtést megérdemelt volna a nem konzervativizmusból, a „régí dolgok felbomlásának félelméből” így szavazó képviselők indítékainak összehasonlítása Istóczyékkal. Hiszen kiválóan bemutatja a szerző, hogy őket mik vezették az antiszemizmushoz, bevándorlásellenességhez, ellenben Mocsáryék nem félték a modernizmustól,¹ őket más – egyébként a könyvben is megemlített – indokok vezették a zsidóság bevándorlásának korlátozásához. Így új szint

1 Mocsáry liberális szemléletét kiválóan bemutatja a Grünwald Bélával folytatott vitája.

is felmutathatott volna a mind a modern politikai antiszemitizmus, mind pedig az antijudaizmus érvrendszerétől távol álló, mégis zsidóbevándorlás-ellenző gondolatok összehasonlításával.

A Verhovay Gyuláról írt részhez (124–135. p.) megemlítésre érdemesnek tartom, hogy a szerző által említett „kis Kossuth” becenévnek az is oka volt, hogy egyesek hasonló szónoki képességűnek tartották, illetőleg a propaganda Kossuthhoz hasonló jó ismerőjének és felhasználójának. Továbbá nem csupán a későbbi mandátumkörzetük – Cegléd – azonos, hanem gyermekkoruk lakhelye is. Természetesen nem egy időben, de mind a ketten több évet töltöttek el Zemplén vármegye székhelyén, Sátoraljaújhelyen, ahol Verhovay édesapjának fogadója volt – az épületben ma is étterem működik.

A szerző említi „az 1875-ös pártfúzió”-t (125. p.), ám érdemes lenne az átlagolvasó kedvéért leírni, hogy milyen pártfúzióról is van szó. A Balközép Párt és a Felirati Párt összeolvadásából létrejött a Szabadelvű Párt, mely még a század vége után is kormányon volt.

A szerző leírja (137. p.), hogy a tisztaeszlelri ügygel csupán annyiban szeretne foglalkozni, amennyiben az hatott a mozgalom kibontakozására. Ez dicséretes, ugyanis az ügynek tengeri irodalma van és könnyen elvihette volna az egész kötet tematikáját. A témához kapcsolódóan egészen merész és újszerű a szerző Gondolatkísérlet című alfejezete (146. p.), mely tényleg csupán egy rövidke eszmefuttatás, ami felvázol egy lehetséges olyan eseményláncot, mely elüt mind a hivatalos kánontól – a helyi zsidóság ártatlan –, mind pedig a szélsőjobboldal ma is élő kánonjától – rituális gyilkosság történt. Mivel az ügy még ma is kusza, és nagy tömegek hisznek abban, hogy „minden jel a zsidókra utal”, Paksy elgondolkozik, hogy lehetséges: mind a két tábornak igaza van valamilyen szinten. Mégpedig hirtelen felindulásból elkövetett tett vagy baleset történt, melyben a vádlottak voltak a tettesek, de mégsem bármi-féle előre kitervelt rituális gyilkosság történt.

A mű részletesen foglalkozik az 1884-es választásokkal, mely az Országos Antiszemita Párt első nagy megmérettetése volt. Hiányolom

azonban, hogy kihangsúlyozná a 17. a frakcióhoz tartozó antiszemita képviselő létszámának jelentőségét. Ugyanis ezt a számot szokás alábecsülni korunk interpretációiban, miközben nem szabad elfelednünk, hogy ezek egyéniben megszerzett mandátumok. Ekkor nem létezett listás szavazás, ezek egytől-egyig saját körzetüket megnyert egyéni jelöltek voltak. Ha lett volna listás szavazás – különösen ha nem csupán országos pártlisták, hanem a rendszerváltás után 2011-ig érvényben lévő területi (megyei) pártlisták is léteznek –, más eredmény is születhetett volna. Ez azért is fontos, mert voltak olyan kerületek (pl. Kecskemét két kerülete), ahol az antiszemita jelölt kapta meg a legtöbb szavazatot, a pótválasztáson azonban (mai fogalmakkal második forduló) alulmaradtak ellenfelükkel szemben (196–197. p.).

Írhatott volna mindegyik bejutó vagy esélyes jelölt harcáról a szerző, ami viszont valószínűleg források hiányában ütközhetett akadályokba. Továbbá, hogy a lakhelyéhez közelebb eső területeken könnyebb kutatni és az országos erőviszonyok, események kapcsán elég néhány konkrét esetet bemutatni. Viszont mégis hiányérzetem van, legalább a többi képviselő vagy képviselőjelölt pár soros bemutatása kapcsán.

A mű egyik legfontosabb megállapítása a könyv vége felé lelhető fel. A szerző úgy látja, hogy „Magyarországon megszületett a pusztán antiszemita programon túlmutatató, új politikai ideológia: a jobboldali radikalizmus” (213. p.). A következő oldalakon a szerző ezt kísérel meg alátámasztani igencsak meggyőzően. Ilyen a „zsidó-szabadkőműves-liberalizmus” (215. p.) emlegetése, a kollektívizmus (218. p.), kapitalizmusbírálat (224. p.) felbukkanása és bár a szerző maga nem említi, de a recenzioíró, a „modernizált formában újjáélesztett céhrendszer” meghatározásban a korporatívizmus, hivatásrendiség gondolatát is felfedezi. Ami azért is fontos, mert a két világháború közötti magyar nemzetiszocialista mozgalomnál, az 1891-es Rerum Novarum és az 1931-es Quadragesimo Anno kezdetű pápai enciklikákat, valamint a fasiszta Olaszországot szokás a hivatásrendi gondolkodás gyökerének tekinteni. De talán

már mélyebben gyökerezett ez a gondolat is a magyar jobboldali radikalizmusban, mint eddig gondoltuk. A szerző az előbbiekhöz veszi a fajbiológiai szempontok figyelembevételét is (219. p.), én azonban úgy vélem, hogy a 19. század végi antiszemitizmusnak immáron koherens eleme volt ez, nem csupán az új „jobboldali radikalizmusnak”. A cigányság integrációra képzetelensége is szóba került az egyik parlamenti felszólalásban, mely szintén új elem (219. p.), de annyira új, hogy a két világháború közötti mozgalmak és pártok sem foglalkoztak érdemben még a témával – kivéve Csoór Lajos egy személyes pártját – részben alacsony számarányuk miatt.

Itt érdemes az 1939-ben összeült országgyűlés nyílas korelnökétől, Magyary-Kossa Istvántól egy gondolatot bemutatni. Magyary-Kossa a tárgyév őszén töltötte be a 83. életévét. Ez alkalmából Meskó Zoltán, a hazai nemzeti-socialisták egyik vezéralakja felköszöntötte és a korelnök – aki egyébként akkorra már mandátumát átadta másnak, korára hivatkozva – gondolatait így adta tovább lapjában: „Magyary-Kossa István testvérünk megköszönte az üdvözlő szavakat és rámutatott arra, hogy ő már Verhovay és Istóczy idejében is, akiknek kortársa volt, ugyanazokat az elveket vallotta, mint amelynek diadalra jutását a nemzeti szocializmusban látja megvalósulni.” (*Magyarság*, 20. évf. 1939. okt. 15., 8. p.)

A műnek elsődlegesen nem szakmai, hanem szerkesztési hibája, hogy a forrásjegyzék a korabeli könyveket leszámítva csupán a szekunder forrásokat tartalmazza. A felhasznált korabeli sajtó, levéltári források és képviselőházi naplók csupán a lábjegyekből derülnek ki, pedig a szerző többnyire ezekre támaszkodott. Ezt korábbi könyvéről írt recenzióban is

fájlaltam. (Godzsák 2016) Kiválóan hasznosítható azonban a névmutató a könyv végén, mely könnyebbé teszi a kutatásokhoz való felhasználhatóságát.

Össességében a művet hiánypótlónak, a téma megismerésére, az ismeretek elmélyítésére és új kutatási részmák ötletadására is alkalmasnak tartom. Nem csupán összegző, hanem elemző és újszerű. Méltó a szerző korábbi könyvéhez.

Irodalom

- Egyedül Vagyunk* 1943. évf. sz.n.
 Endreffy Zoltán 2005. *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, Balassi Kiadó.
 Godzsák Attila 2016. Paksy Zoltán: Nyílas mozgalom Magyarországon, 1932–1939. *Korall*, (17.) 65. 226–230. p.
 Gyurgyák János 2001. *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris.
 Kubinszky Judit 1976. *Politikai antiszemitizmus Magyarországon (1875-1890)*. Budapest, Kosuth.
Magyarság, 20. évf. 1939. okt. 15., 8. p.
 Nagy V. Rita 2011. *Teológia és antiszemitizmus. Krisztus megfeszítésétől a 20. századig*. Budapest, Jósöveg Kiadó.
 Nyíri Tamás 1990. Antiszemitizmus és Antijudaizmus. *Világosság*, (31.) 5. 345–353. p.
 Oláh Lajos 2017. *Az antiszemitizmus története* (<http://zachor.hu/uploads/files/az-antiszemitizmus-tortenete-2017-04-05.pdf> – letöltés: 2018. augusztus 26.)
 Paksy Zoltán 2013. *Nyílas mozgalom Magyarországon 1932–1939*. Budapest, Gondolat.
 Szabó Miklós 2015. *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867–1918*. Budapest.

Godzsák Attila